

Світлана КАГАМЛИК

доктор історичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0003-4732-1410
Email: kagam@i.ua

Віталій КУГАЙ

завідувач сектору відділу довідкового апарату та обліку документів Центрального державного історичного архіву України, м. Київ (2006-2015)

ORCID: 0009-0005-2741-6051
Email: vkugai22@gmail.com

**КУЛЬТУРНЕ І СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ НА ТЕРЕНАХ
ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ 30-Х РОКІВ – СЕРЕДИНИ ХХ ст.
(НА МАТЕРІАЛАХ АРХІВНОГО ФОНДУ СКОРОПАДСЬКИХ)**

Анотація. У статті на основі аналізу матеріалів архівного фонду Скоропадських, що зберігається в Центральному державному історичному архіві України у м. Києві, реконструйовано особливості суспільного і культурного життя української еміграції на теренах Великої Британії 30-х років – середини ХХ ст. Зазначено, що вивчення діяльності осередків української еміграції на теренах Великої Британії є однією з лакун в рамках дослідження історії української діаспори, проте цю проблему уможлиблює маловідомий корпус архівних документів – фонд Скоропадських. Це мотивовано тим, що спадкоємець гетьмана Павла Скоропадського Данило Скоропадський провів у Лондоні сімнадцять років життя, які склали найбільш плідний період його діяльності, а гетьманський рух за його керівництва у ці роки досяг свого найвищого піднесення.

Документи архівного фонду Данила Скоропадського, який брав активну участь у всіх формах суспільного і культурного життя української еміграції, відтворюють діяльність політичних (Союз гетьманців-державників), громадських (Союз українців у Британії) і молодіжних (Спілка української молоді, Пласт) організацій. В архіві Данила Скоропадського представлений майже весь спектр тогочасної української еміграційної преси і публіцистики різних політичних течій і рухів. Особливим україноцентричним спрямуванням вирізнявся часопис «The investigator». Вищенаведені матеріали засвідчують, що 50-ті роки ХХ ст. склали найактивніший період як для діяльності гетьманського руху, так і його видань. У свою чергу, гетьманська преса і публіцистика зіграли велику роль у формуванні гетьманської ідеології і вплинули не тільки на власне гетьманський рух, а й на всю українську політичну еміграцію, залишили в історії української діаспори глибокий слід.

Ключові слова: українська діаспора, Ангелія, Данило Скоропадський, гетьманський рух, еміграційна преса.

Svitlana KAHAMLYK

Doctor of Historical Sciences, senior researcher, leader researcher of the Scientific-Research Institute of Ukrainian Studies of the Taras Shevchenko National University of Kyiv

Vitalii KUGAI

head of the department of the reference apparatus and document accounting department of the Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv (2006-2015)

**CULTURAL AND SOCIAL LIFE OF THE UKRAINIAN EMIGRATION IN GREAT
BRITAIN IN THE 1930S - THE MIDDLE OF THE 20TH CENTURY
(BASED ON THE MATERIALS OF THE SKOROPADSKI ARCHIVAL FUND)**

Abstract. In the article, based on the analysis of the materials of the archival fund of the Skoropadski, stored in the Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv, the peculiarities of the social and cultural life of the Ukrainian

emigration in the territory of Great Britain in the 1930s – the middle of the 20th century are reconstructed. It is noted that the study of the activities of Ukrainian emigration centers in Great Britain is one of the gaps in the framework of the study of the history of the Ukrainian diaspora, but this problem is made possible by a little-known corpus of archival documents – the Skoropadski fund. This is motivated by the fact that the heir of Hetman Pavlo Skoropadskyi, Danylo Skoropadskyi, spent seventeen years of his life in London, which were the most fruitful period of his activity, and the hetman movement reached its highest elevation during these years under his leadership.

The documents of the archival fund of Danylo Skoropadskyi, who took an active part in all forms of social and cultural life of the Ukrainian emigration, reproduce the activities of political (Union of Hetman-Statesmen), public (Union of Ukrainians in Britain) and youth (Union of Ukrainian Youth, Plast) organizations. Danylo Skoropadskyi's archive contains almost the entire spectrum of the contemporary Ukrainian emigration press and journalism of various political currents and movements. The magazine "The Investigator" was distinguished by its special Ukrainian-centric direction. The above materials testify that the 50s of the 20th century constituted the most active period both for the activities of the Hetman movement and its publications. In turn, the Hetman press and journalism played a major role in the formation of the Hetman ideology and influenced not only the Hetman movement itself but also the entire Ukrainian political emigration, leaving a deep mark in the history of the Ukrainian diaspora.

Key words: Ukrainian diaspora, England, Danylo Skoropadskyi, hetman movement, emigration press.

Постановка проблеми. Проблематика історії та діяльності української діаспори, як чинника збереження національної самобутності, завжди була на вістрі зацікавлень як науковців, так і політиків та громадських діячів. Це питання особливо актуалізувалося в часи російсько-української війни, коли різко збільшилася кількість українських громадян, які набули статусу біженців у країнах Європи. Тому важливо розглянути це в історичній ретроспективі з метою проаналізувати досвід діяльності минулих поколінь української еміграції.

У цьому контексті знаковими є здобутки української політичної й інтелектуальної еміграції 20-х – 50-х років ХХ ст., яка утворилася внаслідок виїзду діячів УНР, гетьманату Павла Скоропадського в країни Європи внаслідок поразки боротьби за державну незалежність України. Це була плеяда українських діячів, на долю яких випала особлива роль – виборювання незалежності України зі зброєю в руках, і силою слова, і мовою документів. Її зусиллями вдалося зберегти для нащадків історичну пам'ять, пам'ятки національно-визвольної боротьби як символ невечернього державотворчого потенціалу нації.

Однією з лакун в рамках дослідження історії української еміграції зазначеного періоду, яка заслуговує особливої уваги, є вивчення діяльності її осередків на теренах Великої Британії, що уможливило маловідомий корпус архівних документів – фонд Скоропадських, який зберігається в ЦДІАК України.

Аналіз публікацій і джерельної бази. Діяльність української еміграції ХХ ст. є досить затребуваною темою в царині сучасних історичних та біографічних досліджень. Цінним джерелом для науковців у цьому сенсі залишається фундаментальна праця очевидця тогочасних еміграційних рухів С. Наріжного [6], присвячена передусім культурним здобуткам української еміграції у світовому масштабі. Варто назвати найосновніших сучасних дослідників у цій царині, авторів загальних праць та упорядників збірників, присвячених діяльності української еміграції: Т. Боряк, І. Винниченко, В. Євтух, А. Зав'ялов, Г. Карась, Н. Кривда, В. Маркус, О. Малиновська, Н. Палієнко, В. Піскун, В. Просалов, В. Трощинський, К. Чернова та ін.

Однак через нерівномірність вивчення окремих аспектів проблеми у регіональному і тематичному плані виникли лакуни, які потребують поглибленого доопрацювання. Зокрема, найбільш дослідженою є історія української еміграції США і Канади, а на європейському континенті – Німеччини і Чехословаччини, де осередки активності українців були найбільш чисельними і потужними. Проте, не меншою уваги потребують й інші важливі еміграційні центри, зокрема на теренах Великої Британії, які, за винятком монографії Ю. Покальчука та кількох статей [10; 15], ще чекають своїх дослідників.

Незаперечну цінність для реконструкції історії української еміграції має оприлюднення її архівної спадщини як головної бази для подальших різнобічних досліджень. Важливими напрацюваннями стали публікації корпусного листування В'ячеслава Липинського, Андрія Лівіцького, Іларіона (Огієнка), Симона Петлюри та ін. [3; 4; 5; 9]; певним доповненням у цьому напрямку є також доробок авторів цієї статті [1; 2; 11; 12].

На порядку денному стоїть уведення в науковий обіг архіву родини Скоропадських як цінного джерела до історії української еміграції ХХ ст., громадських і політичних рухів, культурно-просвітницької справи. Частково цю прогалину заповнюють праці Г. Папакіна, Л. Осауленка та В. Засєкіна [7; 8], побудовані на основі щоденникових записів гетьмана Павла Скоропадського. Водночас найменш оприлюдненою є частина архіву, яка стосується наступників гетьмана, передусім його сина Данила Скоропадського [16–37 та ін.].

Мета дослідження: на основі аналізу архівного фонду родини Скоропадських, головним чином документів, присвячених діяльності провідника гетьманського руху Данила Скоропадського, реконструювати суспільне і культурне життя української еміграції на теренах Великої Британії 30-х років – середини ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. На кінець 1930-х рр. сформувалися три основні групи української еміграції, які мали різні політичні орієнтири. Перша – це організації, які гуртувалися навколо ідеї відновлення УНР і орієнтувалися на підтримку Франції,

Англії, Польщі та США. Проте їхній вплив у 1930-ті рр. на еміграцію був досить обмеженим. Друга – це мережа організацій, які перебували під впливом ОУН і на той час користувалися найбільшою підтримкою. Третя об'єднувала прихильників гетьмана Павла Скоропадського, які мали певні зв'язки у вищих ешелонах влади Німеччини й намагалися створити мережі своїх організацій в середовищі української діаспори США та Канади.

Згідно з волею гетьмана Павла Скоропадського, у разі його смерті гетьманський рух мав очолити Данило Скоропадський, який у 1933 р. був офіційно проголошений спадкоємцем справи батька, тобто гетьманом. У 1939 р. Данило Скоропадський за порадою батька виїхав до Великої Британії та оселився у Лондоні, де прожив до самої смерті (†1957). Ці сімнадцять років, прожиті ним у столиці Великої Британії, склали найбільш напружений і плідний період його біографії, насичений багатьма подіями як у громадсько-політичній та професійній діяльності, так і в особистому житті. Причому найвищого піднесення гетьманський рух досяг у повоєнний період, саме тоді, коли ним керував Данило Скоропадський після смерті батька, Павла Скоропадського (†1945).

В архівній збірці Д.П. Скоропадського значну кількість складають матеріали, що стосуються гетьманського руху. Гетьман активно листувався з керівниками СГД (Союз гетьманців-державників, створений у 1937 р. Павлом Скоропадським), які готували проведення з'їздів, пленумів і сесій. Копії всіх документів з ухвалою рішень відповідних заходів відправлялися Данилові Павловичу і зберігалися в його архіві. Це постанови й ухвали з'їздів і сесій, порядок денний та питання, що розглядалися на них, доповідні записки, протоколи рішень, списки членів президії й нового керівництва, обраного на з'їздах тощо. У з'їздах і сесіях, що відбувалися на теренах Великої Британії, Д.П. Скоропадський брав безпосередню участь, а учасникам таких зібрань за межами Британських островів (Німеччини, США, Канади та ін.) надсилав вітальні листи й телеграми.

Одним із напрямів діяльності Д.П. Скоропадського була допомога українцям щодо працевлаштування та адаптації до нових умов у країнах проживання. Після закінчення Другої світової війни на теренах Великої Британії опинилася велика кількість українців, інтернованих у табори для переміщених осіб. Із цією метою створювалися організації українців, які брали на себе обов'язок вирішити проблеми новоприбулих емігрантів. Таким чином виник СУБ (Союз українців у Британії)⁴³, активними учасниками створення якого були В.К. Коростовець і Д.П. Скоропадський (почесний голова у 1949–1957, до кінця життя).

За сприяння впливових осіб із англійського

уряду та інших керівних інституцій СУБ відкрив мовні й інформативні курси, надавав допомогу новоприбулим українцям із питань підвищення кваліфікації та працевлаштування у різних галузях промисловості та сільського господарства.

Водночас важливими напрямками діяльності СУБ та його осередків були: збереження національної ідентичності та культурної спадщини, традицій, звичаїв та обрядів; вивчення історії українського етносу, передусім його таких замовчуваних в Україні сторінок як Голодомор; налагодження політичних і культурних зв'язків з історичною батьківщиною. На теренах Великої Британії СУБ ініціював відкриття низки українських шкіл, клубів, архіву та музею ім. Т. Шевченка в Лондоні, сприяв роботі музичних та інших творчих колективів [15, с. 156].

Данило Скоропадський приділяв багато часу роботі у СУБ, про що свідчать документи з його особистого архіву: звіт 1-го організаційного з'їзду СУБ (19–20.01.1946 р.); організаційна схема СУБ, до якої додані: структура Управи та список і адреси членів Загальної Ради (28.02.1948 р.); обіжник Центрального органу СУБ про організаційні, церковні справи та інші питання (15.04.1948 р.); обіжник Центрального органу СУБ (ч.5) про культурно-освітні відділи, окружні з'їзди і вибори окружних рад, хор «Бурлака» та інші питання (8.05.1948 р.); обіжник СУБ (ч.16) про умови працевлаштування українських полонених у Великій Британії (8.05.1948 р.); внутрішній обіжник СУБ (ч.1) про чергування у головній канцелярії СУБ та обов'язки чергового (14.05.1948 р.); нотатки Д.П. Скоропадського про членів СУБ (3.07.1948 р.); внутрішній обіжник Ради СУБ (17.09.1948 р.) про заплановану на 25–26.09.1948 р. нараду IV засідання Ради; інформація щодо проведення річного загального з'їзду СУБ у Лондоні 12–13.03.1949 р. та обрання на ньому Почесним головою Д.П. Скоропадського [17; 18; 19; 20; 21].

Данило Скоропадський і надалі брав активну участь у діяльності СУБ, коли керівництво гетьманським рухом забирав майже весь його час, що підтверджується документами щодо діяльності СУБ з архіву Скоропадських: лист голови СУБ Теодора Даниліва до Хвальної Управи СУБ (копія – Д.П. Скоропадському до відома), (4.08.1953 р.); проєкт звернення президії Ради СУБ із нагоди Різдва Христового та Нового року за редакцією В. Лісевича до української еміграції, призначеного до друку в часописі «Українська думка» (29.12.1953 р.); нотатки Д.П. Скоропадського про діяльність СУБ із авторськими правками [1953 р.]; статут і обіжник Управи СУБ за підписами голови СУБ Д. Левицького та секретаря Б. Тарнавського (30.11.–25.12.1954 р.); програма концерту, присвяченого 10-м загальним зборам СУБ (у концерті приймав участь український чоловічий хор «Гомін» (27.03.1955 р.); порядок денний засідання Президії Ради СУБ (22.07.1955 р.); «карта вступу» (членська картка делегата СУБ) Д.П. Скоропадського для участі в XI загальних зборах СУБ 23–24.03.1956 р. за підписом секретаря СУБ Б. Тарнавського (бере-

⁴³ Союз українців у Британії – громадська організація, заснована в 1946 р. для об'єднання українців на теренах Великої Британії після Другої світової війни.

вень 1956 р.); промова Д.П. Скоропадського на 10-х річних загальних зборах СУБ у Лондоні 26–27.03.1956 р.; анкета СУБ у справі організації культурно-освітньої праці серед українців у Великій Британії (б/д) [22; 23; 24].

Упродовж усієї політичної діяльності Данило Скоропадський надавав великого значення молодіжному рухові, усвідомлюючи, що за ним стоїть перспектива побудови Української незалежної держави. Це засвідчує та обставина, що в його архіві відклалися чимало документів із цієї тематики: програми і статуту молодіжних організацій, резолюції з'їздів, журнали, статті, присвячені молодіжному руху, листівки, фотоальбоми, запрошення щодо участі у різних заходах та інші документи, що дають уявлення про життя української молоді на еміграції. Д. Скоропадський особисто зустрічався з учасниками молодіжних організацій, членами Пласту, представниками скаутського руху.

У Великій Британії Пласт з'явився у 1947–1948 роках під назвою КВОМ⁴⁴. Головними осередками пластового руху на теренах Британії були міста Брайфорд і Манчестер; відділи були також у Лондоні та інших містах.

Із 1948 р. починає активну діяльність у Великій Британії Спілка української молоді (СУМ), яка з перших кроків налагоджує співпрацю із СУБ. Із боку СУБ таку ініціативу взяв на себе її голова Б. Панчук, що засвідчує проект організаційного оформлення СУМ як складової частини СУБ за підписами Б. Панчука, М. Пенсака та ін. осіб (18.08.1948 р.); стаття Б. Панчука із заголовком «СУМ і організація української молоді на теренах Великої Британії» про діяльність молодіжних організацій у Великій Британії та їх взаємодію із СУБ (8.12.1948 р.) [29].

Гетьманці-державники на чолі з Данилом Скоропадським підтримували тісні зв'язки як із Пластом, так і з СУМом, брали участь у багатьох заходах, які проводили молодіжні організації, й залучали їх до своїх акцій. Зокрема, вже від 1946 р. в архіві гетьманіча з'являються такі документи: звернення Д.П. Скоропадського до Президії з'їзду Союзу українських пластунів-емігрантів (9.04.1946 р.); листи Д.П. Скоропадського до майбутнього прем'єра Британії Гарольда Вільсона щодо українського скаутського руху (17.04.1946 р. і 24.09.1946 р.); постанова 2-го загального з'їзду та інструкція Союзу українських пластунів-емігрантів (27–28.04.–19.05.1946 р.) [25; 26; 28]. Особисті контакти Данила Павловича із Пластом підтверджують й інші документи: адресований йому лист Лева Сірого із «Булави Уладу Пластунів-Сеніорів» від 20.01.1952 р.; запрошення КВОМ на ювілейну зустріч із нагоди 40-річчя українського Пла-

сту у м. Брайфорд (13.04.1952 р.); лист-запрошення лондонського відділу КВОМ (13.12.1952 р.) тощо [16].

СУМ проводив різні політичні заходи, в яких приймали участь і гетьманці. Найбільш резонансними з них було відзначення 15-х роковин Голодомору 1932–1933 років, яке мало масовий характер і відбувалося у м. Манчестері 15–16 жовтня 1949 р. В архіві Д.П. Скоропадського збереглося запрошення від крайового комітету СУМ у Великій Британії взяти участь у цьому масовому святі; листівка, присвячена крайовому зібранню СУМ із цієї нагоди у м. Манчестері, та програма цього зібрання [27; 30].

Яскравим прикладом ставлення Д.П. Скоропадського до молоді, оцінки її ролі та завдань, є його промова, виголошена перед українською молоддю 22 грудня 1937 р. у м. Едмонтон (Канада), де він, зокрема, наголошував, що у боротьбі за національне визволення України молодь має відіграти вирішальну роль: «Боротьба та тільки тоді матиме успіх, коли будемо до неї відповідно підготовані. Без широкої підготовки всі жертви підуть намарне, буде розгублене головне джерело нашої майбутньої сили – наше молоде покоління. Молодь мусить це знати» [14, с. 17].

В архіві Данила Скоропадського широко представлена тогочасна українська еміграційна преса й публіцистика, майже увесь спектр української еміграційної преси різних політичних течій і рухів – від радикально-правих націоналістів до ортодоксальних соціалістів.

Українці на еміграції досить швидко структурувалися у різні політичні партії, громадські об'єднання, релігійні групи, професійні союзи тощо. Кожне з цих утворень прагнуло мати свій власний друкований засіб інформації, щоб донести до своїх прихильників концептуальні засади, ідеологічну платформу організації, світоглядні орієнтири тощо. Через те, що в діаспорі функціонували три основні політичні табори українців: соціалісти або ліві, які гуртувалися навколо УНР; націоналісти-самостійники (праві), що діяли під прапором ОУН, і об'єднані в СГД гетьманці-державники (монархісти-консерватори), відповідно і всю еміграційну пресу, можна умовно розподілити на три сегменти. Окрім цього, свої друковані засоби інформації мали релігійні громади та окремі професійні чи громадські об'єднання.

В архіві Данила Скоропадського фігурує майже вся гетьманська преса, що видавалася за період його діяльності. Окрім часописів, які виходили у США, Канаді, Німеччині, тут значаться такі видання, як щомісячник «The investigator», двотижневик «Ранок» (спочатку виходив у німецькому місті Гайденау, а згодом у м. Галіфакс, Велика Британія), «Вісник української державницької думки» – орган СГД у Великій Британії, що виходив у Лондоні.

Серед цих видань вирізнявся англomовний щомісячник «The investigator», заснований у 1932 р. близьким приятелем Д. Скоропадського В. Коростовцем (редактор журналу у 1932–1934 роках), котрий розповсюджував і пропагував гетьманські погляди у

⁴⁴ Клуб виховних осель і мандрівок – під такою назвою він значиться в документах архіву Д.П. Скоропадського. В Енциклопедії українознавства зазначено, що у Великій Британії Пласт називався як КВОММ (Комісія виховних осель і мандрівок молоді).

Великій Британії. Журнал призначався для широкої громадськості, але його головною метою було ознайомлення членів англійського парламенту з проблемами Східної Європи. Як стверджує Н. Сидоренко, «на обкладинці часопису були виразно означені етнографічні межі України і зображений своєрідний державний ключ із написом "Україна", що символізував шлях до порозуміння між європейськими народами. Статті цього видання знайомили з основними питаннями історії й культури, національно-патріотичними та визвольними прагненнями українського народу, при цьому наголошувалося, що без незалежного державного існування України не може бути спокою на всьому європейському континенті... Намагаючись поширити ідею української державності серед європейської громадськості, В. Коростовець розповсюджував журнал навіть безкоштовно, розсилаючи його до редакцій багатьох популярних часописів, на адреси впливових державних осіб, спонукаючи їх заглиблюватися в українську проблематику. Він стверджував неминучість єдиного вибору: Україна як найбагатша частина СРСР, що обіймає територію, рівну Франції та Іспанії разом узятих, має відокремитися від Росії і стати незалежною державою з гетьманом на чолі» [13, с. 324]. Отже, часопис мав виразне україноцентричне спрямування і служив ідеї української державності.

Варто підкреслити, що гетьманська преса у Великій Британії була на піднесенні у 1950–ті роки. Так, видавництво «Бунчук», що друкувало часопис «За єдність нації», випустило у світ також «Малу бібліотеку державника», куди увійшли передруки з інших видань, зокрема з канадських часописів «Батьківщина» і «Наша держава». «Загалом 50-і роки у Великій Британії, – зазначає Н. Сидоренко, – були найактивнішими як для самого гетьманського руху, так і його видань. Саме в цей час гетьманіч Данило Скоропадський брав активну участь у Лізі визволення Шотландії, був обраний почесним головою Союзу українців Британії, майже постійно мешкаючи на терені Англії, згуртовуючи навколо прихильників консервативно-державницького напрямку, сприяючи виданню власних часописів» [13, с. 329–330].

В архіві Данила Скоропадського відклалася велика кількість різних документів публіцистичного характеру, авторами яких були як відомі, так і маловідомі діячі гетьманського руху, представники інших політичних течій і груп. Публіцистика потрапляла до гетьманіча різними шляхами. Деякі видання, в яких періодично публікувалися нариси і статті, він випишував сам, а решту публіцистичних творів йому надсилали гетьманці, друзі, близькі й знайомі, як у вигляді листів із різноманітними додатками до них (газети, брошури, вирізки з них та ін.), так і окремими працями.

Зокрема, праці приятеля гетьманіча В. Коростовця потрапили до архіву, очевидно, під час їх спільного помешкання у Великій Британії, або вже після смерті (В. Коростовець помер у 1953 р.). Це його монографія «Радянська теорія на практиці» («The Soviet theory in practice», част. III – VI, рукопис і ма-

шинопис, копія і чернетка, англ. мова [1939], 172 арк.); лист В. Коростовця до редакції газети «Українська Зоря», до якого додано його нарис «Дві втрати» про британських політиків і державних діячів: лорда [Денбі] і сера Майкла о'Двайера, які симпатизували національно-визвольній боротьбі українського народу (1940 р., 8 арк.), та, ймовірно, його нарис про гетьманський рух за часів Павла Скоропадського (б/д, 16 арк.) [31].

П. Солуха надіслав Д. Скоропадському декілька своїх публікацій, зокрема, нарис «Бог – Гетьман – Україна» та «Проголошення Гетьманської держави та її розбудова», витяги зі статей в українській пресі, зібрані ним до 2-ї річниці від дня смерті Павла Скоропадського, та нарис К. Мулькевича «Вражіння з Лондону» про життя української еміграції в Англії (1946–1947 рр., 26 арк.). П. Кравець надіслав нарис «Дивізія "Галичина"» з мапою театру бойових дій дивізії у 1944 р. під Бродами (березень 1947 р., 18 арк.), а Петро Волиняк – оповідання під заголовком «Земля кличе» (видавництво «Нові дні», м. Зальцбург, Австрія, 1947 р., 33 арк.) із дарчим написом полковнику В. Коростовцю [33; 34; 35]. Варто виокремити в архіві гетьманіча зошит із рукописним текстом статті В. Липинського «J'illusion perdue» («Загублена (втрачена) ілюзія»), чернетковий варіант, б/д, 14 арк. [37].

В особистому архіві Д.П. Скоропадського відклалася також значна кількість друкованих видань українських молодіжних організацій Великої Британії, за діяльністю яких він уважно стежив. Це, зокрема, журнали «Авангард» за листопад 1947 р.–березень 1948 р., «Голос молоді» (орган крайового комітету СУМ у Великій Британії, м. Лондон) за січень 1950 р.

Варто зазначити, що журнал «Авангард» став одним із найуспішніших видавничих проєктів СУМ. Його перше число вийшло в 1947 р. у таборі «Зоммаказерне» в Авсбургзі з'явилося перше друковане число журналу. Пізніше Центральний Комітет СУМу, з метою створення повноцінного єдиного журналу, об'єднав «Авангард» із часописом «Голос Молоді», який друкувався у Великобританії. Відповідно, редакція «Авангарду» перебувала в різних місцях: Авсбургзі, Мюнхені, Лондоні, знову Мюнхені, Брюсселі, а далі опинилася за океаном, в США.

Прикметно, що в архіві Д. Скоропадського знайдеться аналітична стаття невстановленого автора під назвою «Англія і Україна», адресована до часопису «Державницька думка» (англ. мова, б/д, 16 арк.), та відкритий лист І. Багряного «Чому я не хочу повертатись до СРСР?» (на першій сторінці є напис Д.П. Скоропадського «Лондон» (1945 р., 13 арк.) [36].

Висновки. Підсумовуючи, можна стверджувати, що документи архівного фонду родини Скоропадських дозволяють реконструювати особливості суспільного і культурного життя української еміграції на теренах Великої Британії 30-х років – середини ХХ ст. Це мотивовано тим, що спадкоємець гетьмана Павла Скоропадського Данило Скоропадський провів у Лондоні сімнадцять років життя, які склали най-

більш плідний період його діяльності, а гетьманський рух за його керівництва у ці роки досяг свого найвищого піднесення. Документи архівного фонду Данила Скоропадського, який брав активну участь у всіх формах суспільного і культурного життя української еміграції, відтворюють діяльність політичних (Союз гетьманців-державників), громадських (Союз українців у Британії) і молодіжних (Спілка української молоді, Пласт) організації.

В архіві Данила Скоропадського представлений майже весь спектр тогочасної української еміграційної преси і публіцистики різних політичних течій і рухів. Особливим україноцентричним спрямуванням вирізнявся часопис «The investigator». Вище наведені матеріали засвідчують, що 50-ті роки ХХ ст. склали найактивніший період як для діяльності гетьманського руху, так і для його видань. У свою чергу, гетьманська преса і публіцистика зіграли велику роль у формуванні гетьманської ідеології і вплинули не тільки на власне гетьманський рух, а й на всю українську політичну еміграцію. Вони залишили в історії української діаспори глибокий слід.

- Кугай В. Архівні документи Данила Скоропадського у фамільному фонді Скоропадських. *Архіви України*. 2013. № 3. С. 39–55.
- Кугай В. Голодомор 1932–1933 рр. в Україні (за документами архіву Скоропадських в ЦДІАК України). *Українознавчий альманах*. 2023. Випуск 33. С. 128–137.
- Листування В. Липинського / Редактори Я. Пеленський, Р. Залуцький та ін. Т.1. К.: Смолоскип, 2003. 960 с.
- Листування Митрополита Іларіона (Огієнка) / упоряд. Ю. Мицик. К., 2006. 566 с.
- Ливицький Андрій. Листування (1919–1953 роки) / Упорядкування, вступна стаття, загальна редакція Я. Файзуліна. Київ: Фенікс, 2019. 688 с.
- Наріжний С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції 1919–1939: Матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої. К., 1999.
- Осауленко Л., Засєкін В. Гетьман України Павло Скоропадський: 29 квітня 1918 року–14 грудня 1918 року. Луцьк, 2003.
- Папакін Г. Невідомий щоденник Павла Скоропадського періоду російсько-японської війни 1904–1905 рр. *Архіви України*. 2006. № 1–6 (259). С. 412–418.
- Петлюра Симон. Статті. Листи. Документи. У 4 т. Т.3 / упоряд. В. Сергійчук. К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1999. 614 с.
- Покальчук Ю. Українці у Великій Британії. Львів: Кальварія, 1999. 144 с.
- Радишевський Р., Кагамлик С. З архівів української міжвоєнної еміграції: епістолярний діалог Михайла Обідного з Аркадієм Животком. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2022. Випуск 29. С. 300–320.
- Радишевський Р., Кагамлик С. Епістолярна спадщина М. Обідного часів еміграції. *Український історичний журнал*. 2021. №1. С. 136–152.
- Сидоренко Н.М. Гетьманська преса в Європі. *Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія: Історія, економіка, філософія. Вип.4: Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика*. К.: КДЛУ, 2000. С. 322–330.
- Скоропадський Д. Державництво і патріотизм. *Скоропадський Д. З промов, виголошених у Канаді і США в 1937–1938 рр.* Лондон, 1947 р. С. 17.
- Скрипка Х. Культурно-мистецька діяльність української діаспори Великобританії як системна модель. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Випуск 16. 2016. С. 153–158.
- Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК України), ф. 1219, оп. 4, спр. 1077, арк.1–66.
- ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 4, спр. 1097, арк.1–8.
- ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 4, спр.1108, арк.1–40.
- ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 4, спр. 1122, арк.1–10.
- ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 4, спр.1136, арк.1.
- ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 4, спр.1145, арк.1–6.
- ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 4, спр.1184, арк.1–3.
- ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 4, спр.1187, арк.1–15.
- ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 4, спр.1194, арк.1–6.
- ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 4, спр.1205, арк.1–12.
- ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 4, спр.1206, арк.1–11.
- ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 4, спр.1208, арк.1–12.
- ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 4, спр.1212, арк.1–4.
- ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 4, спр.1213, арк.1–3.
- ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 4, спр.2086, арк.1.
- ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 4, спр.2534, арк.1–11.
- ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 4, спр.2898, арк.1–172.
- ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 4, спр.2931, арк.1–26.
- ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 4, спр.2932, арк.1–33.
- ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 4, пр.2943, арк.1–8.
- ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 4, спр.2991, арк.1–13.
- ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 4, спр.3035, арк.1–4.

References

- Kuhai V. (2013). Arkhivni dokumenty Danyla Skoropadskoho u familnomu fondi Skoropadskykh [Archive documents of Danylo Skoropadskyi in the Skoropadski family fund]. *Arkhivy Ukrainy*. No 3. Pp. 39–55 (in Ukrainian).
- Kuhai V. (2023). *Holodomor 1932 – 1933 rr. v Ukraini (za dokumentamy arkhivu Skoropadskykh v TSDIAK Ukrainy)* [The Holodomor of 1932–1933 in Ukraine (according to the documents of the Skoropadski archive in the Ukrainian Central State Archive of Ukraine, Kyiv)]. *Ukrainoznavchyi almanakh*. Vypusk 33. 2023. Pp. 128–137 (in Ukrainian).
- Pelenskyi YA., Zalutskyi R. and oth. (comps.). (2003). *Lystuvannia V. Lypynskoho* [Correspond-

- ence of V. Lypynsky]. Vol.1. Kyiv: Smoloskyp. 960 p. (in Ukrainian).
4. Mytsyk YU. (ed.). (2006). *Lystuvannia Mytropolita Ilariona (Ohienka)* [Correspondence of Metropolitan Hilarion (Ohienko)]. Kyiv, 2006. 566 p.
 5. Faizulin YA. (ed.). (2019). *Livyt'skyi Andrii. Lystuvannia (1919–1953 roky)* [Correspondence (1919–1953)]. Kyiv: Feniks, 2019. 688 p. (in Ukrainian).
 6. Narizhnyi S. (1999). *Ukrayinska emihratsia: Kulturna pratsia ukrainskoi emihratsii 1919–1939: Materialy, zibrani S. Narizhnyim do chastyny druhoi* [Ukrainian emigration 1919–1939: Materials collected by S. Corner to the second part]. Kyiv. (in Ukrainian).
 7. Osaulenko L., Zasiakin V. (2003). *Hetman Ukrainy Pavlo Skoropadskyi: 29 kvitnia 1918 roku – 14 hrudnia 1918 roku* [Hetman of Ukraine Pavlo Skoropadskyi: April 29, 1918–December 14, 1918]. Lutsk. (in Ukrainian).
 8. Papakin H. (2006). *Nevidomyi shchodennyk Pavla Skoropadskoho periodu rosiisko-yaponskoi viiny 1904–1905 rr.* [The unknown diary of Pavel Skoropadskyi from the period of the Russo-Japanese War of 1904-1905]. *Arkhivy Ukrainy*. No 1–6 (259). Pp. 412–418 (in Ukrainian).
 9. Sergiichuk V. (ed.). (1999). *Petliura Symon. Statti. Lysty. Dokumenty* [Petliura Simon. Articles. Leaves. Documents]. In 4 vols. Vol. 3. Kyiv: Published by edition of Olena Teliga. 614 p. (in Ukrainian).
 10. Pokalchuk YU. (1999). *Ukrainci u Velykii Brytanii* [Ukrainians in Great Britain]. Lviv: Kalvariia, 144 p. (in Ukrainian).
 11. Radyshevskiy Rostyslav, Kahamlyk Svitlana. (2022). *Z arkhiviv ukrainskoi mizhvoiennoi emihratsii: epistolyarnyi dialoh Mykhaila Obidnoho z Arkadiem Zhyvotkom* [From archives of Ukrainian interwar emigration: epistolary dialogue of Mykhailo Obidnyi with Arkadii Zhyvotko]. Vypusk 29. P. 300–320. (in Ukrainian).
 12. Radyshevskiy Rostyslav, Kahamlyk Svitlana. (2021). *Epistoliarna spadshchyna M. Obidnoho chasiv emihratsii* [Epistolary heritage of M. Lurch time of emigration]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. No 1. Pp. 136–152 (in Ukrainian).
 13. Sydorenko N.M. (2000). *Hetmanska presa v Yevropi* [Hetman press in Europe]. *Visnyk Kyivskoho derzhavnogo lnhvistychnoho universytetu. Serii: Istorii, ekonomika, filosofiiia*. Vypusk 4: *Ukrayinskyi konservatyzm i hetmanskyi rukh: istoriia, ideolohiia, polityka*. Pp. 322–330 (in Ukrainian).
 14. Skoropadskyi D. (1947). *Derzhavnytstvo i patriotyizm* [Statecraft and patriotism]. *Skoropadskyi D. Z promov, vyholoshenykh u Kanadi i SSHA v 1937–1938 rr.* London. Pp. 17. (in Ukrainian).
 15. Skrypka K.H. (2016). *Kulturno-mystetska diialnist ukrainskoi diaspory Velykobrytanii yak systemna model* [Cultural and artistic activity of the Ukrainian diaspora in Great Britain as a systemic model]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. Vypusk 16. Pp. 153–158. (in Ukrainian).
 16. *Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv* [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv] (TSDIAK Ukrainy), f. 1219, op. 4, spr. 1077, ark. 1–66 (in Ukrainian).
 17. TSDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 1097, ark. 1–8. (in Ukrainian).
 18. TSDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 1108, ark. 1–40. (in Ukrainian).
 19. TSDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 1122, ark. 1–10. (in Ukrainian).
 20. TSDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 1136, ark. 1. (in Ukrainian).
 21. TSDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 1145, ark. 1–6. (in Ukrainian).
 22. TSDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 1184, ark. 1–3. (in Ukrainian).
 23. TSDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 1187, ark. 1–15. (in Ukrainian).
 24. TSDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 1194, ark. 1–6. (in Ukrainian).
 25. TSDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 1205, ark. 1–12. (in Ukrainian).
 26. TSDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 1206, ark. 1–11. (in Ukrainian).
 27. TSDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 1208, ark. 1–12. (in Ukrainian).
 28. TSDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 1212, ark. 1–4 (in Ukrainian).
 29. TSDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 1213, ark. 1–3 (in Ukrainian).
 30. TSDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2086, ark. 1 (in Ukrainian).
 31. TSDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2534, ark. 1–11 (in Ukrainian).
 32. TSDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2898, ark. 1–172 (in Ukrainian).
 33. TSDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2931, ark. 1–26 (in Ukrainian).
 34. TSDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2932, ark. 1–33 (in Ukrainian).
 35. TSDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2943, ark. 1–8 (in Ukrainian).
 36. TSDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 2991, ark. 1–13 (in Ukrainian).
 37. TSDIAK Ukrainy, f. 1219, op. 4, spr. 3035, ark. 1–4 (in Ukrainian).